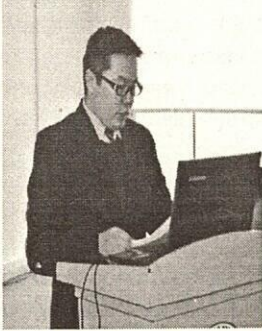

НЭЭЛТТЭЙ, ХААЛТАЙ ТОГТОЛЦООНД ХОРИХ АНГИЙН ТӨРӨЛ, ДЭГЛЭМИЙГ ШИЛЖҮҮЛЭХ БУСАД УЛС ОРНЫ ТУРШЛАГА

ДХИС-ийн эрдэм шинжилгээний ажилтан Г.Оюунболд

Дэлхийн эрх зүйн хөгжлийн чиг хандлагын хувьд Монгол Улс хорих ялын эрх зүйн хөгжлийн хувьд харьцангуй бага түүхтэй бөгөөд Үндэсний эрх чөлөөний хөдөлгөөн гарах үед үйлчилж байсан Хууль зүйлийн бичиг, Жинхэнэ дагаж явах дүрмийн дараагаар 1926 онд батлагдсан Эрүүгийн хуульд хорих ялын эрх зүйн үндсийг анх удаа дуусгаж өгснөөс хойш 90 гаран жил өнгөрч байна. Ардчилсан нийгмийн хөгжлийн чиг баримжаатай холбоотойгоор эрх зүйн шинэтгэлийн хүрээнд Монгол Улсын Их Хурал 2002 онд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийг шинэчлэн баталсан билээ. Энэ хуулийг хэрэгжээд 10 жил өнгөрч байгаа бөгөөд энэ хугацаанд зохицуулж байсан нийгмийн харилцаанд ихээхэн өөрчлөлт гарснаар хөгжлийн шаардлагад нийцүүлэн дээрх хуулиудад зарим өөрчлөлт хийх шаардлагатай болов.

Хорих ялын онцлог

Хорих ял гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутай нь тогтоогдвол шүүх Эрүүгийн хуульд заасан хугацаанд эрх чөлөөг нь хязгаарлаж, олон нийтээс тусгаарлаж, тусгай дэглэм бүхий хорих анги, гянданд албадан байлгадаг төрийн албадлагын хагуу цээрлэл агуулсан арга хэмжээ юм. Хорих ялыг эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүд, хүүхэд гэхчлэн нас, хүйсийн байдлыг харгалзан тус тусад нь эдлүүлэхээс гадна ялтанд үзүүлэх эрхийн хязгаарлалтын хэр хэмжээгээр өөр хоорондоо ялгарах дэглэмтэй хорих анги болон гянданд эдлүүлдэг. Энэ нь хүнд, онц хүнд гэмт хэрэгтнээс хөнгөн, хүндэвтэр гэмт хэрэг үйлдсэн хүмүүсийг, онц аюултай болон рецидив гэмт хэрэгтнүүдээс анх удаа гэмт хэрэг үйлдсэн хүмүүсийг тусгаарлан ялыг эдлүүлэх зорилготой байдаг.

Эрх зүйн орчин

Монгол Улсад гэмт хэрэг үйлдэж, гэм буруутай нь шүүхээр тогтоогдсон хүнд хорих ял эдлүүлэхдээ Эрүүгийн хуулийн 52 дугаар зүйлийн 52.4-т “Хорих ялыг жирийн, чанга, онцгой дэглэмтэй хорих анги болон гянданд эдлүүлнэ.”, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 107 дугаар зүйл “Баривчлах байр, жирийн дэглэмтэй хорих анги”, 108 дугаар зүйл “Чанга, онцгой дэглэмтэй хорих анги”, 109 дүгээр зүйл “Гяндан” гэсэн зүйл, хэсэгт заасан үндэслэл, журмын дагуу хорих ялыг эдлүүлж байна.

Монгол Улсад хорих ял эдлүүлж байгаа байдал

Монгол Улсад сүүлийн 10 жилийн дунджаар жилд 7272 хүн хорих ял эдэлдэг. Практик алба хаагчдийн хийсэн судалгааны дүнгээс үзэхэд жилдээ хорих байгууллагаар дамжиж байгаа хүмүүсийн тоо 8000 байдаг.

Баривчлах ял

Эрүүгийн хуулийн 51 дүгээр зүйлд баривчлах ялыг “гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгмээс тусгаарлан тодорхой дэглэм бүхий байранд ганцаарчлан байлгах замаар сэтгэл зүйн нөлөөлөл үзүүлэх” хэлбэрээр эдлүүлэхээр заажээ. Гэвч баривчлах ял шийтгүүлсэн этгээдийг жирийн дэглэмтэй хорих ангид олноор нь хорих, эсхүл бусад хоригдлын нэгэн адил ажил хөдөлмөр эрхлүүлэх зэргээр хуульд заасан ял эдлүүлэх нөхцөл, журмыг зөрчиж, хүний эрхийг хохироох явдал маш түгээмэл байна. Ийнхүү хорих, баривчлах ялыг ялгамжгүйгээр эдлүүлснээр Эрүүгийн хуульд заасан ялын зорилго биелэгдэхгүйд хүрч байна.

Баривчлах ялыг хуульд заасан зорилго, шаардлагын дагуу эдлүүлэх нөхцөл, боломжийг төр бий болгох, ийнхүү бий болгож чадахгүй гэж үзвэл түүнийг ял шийтгэлийн төрлөөс бүрмөсөн хасахаас өөр аргагүй юм. Уг ялыг “ганцаарчлан” эдлүүлэх нөхцөл, шаардлагыг бий болгож чадвал уг ял нь хорих ялын альтернативд нилээд үр нөлөөтэй байх боломжтой юм.

Өнөөгийн байдлаар насанд хүрээгүй хүн нь Сэжигтэн, яллагдагчийг цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хууль, Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын тушаалаар батлагдсан “Хорих ангийн дотоод журам”-аар заасан эрх зүйн орчинд насанд хүрэгчидтэй нэгэн адил нөхцөлд цагдан хоригдож, хорих ял эдэлж байна. Цаашид насанд хүрээгүй /хүүхдэд/ хүмүүсийн хорих ангийн дотоод журмыг тусгайлан гаргаж, мөрдөн ажиллах хэрэгтэй.

Гадаадын зарим орны хорих ангийн нээлттэй төрөл, дэглэм

Гадаадын эрдэмтэн, судлаачдын бичсэнийг үзвэл зарим орны хорих ангийн төрөл, дэглэм нь пенологийн хөгжлийн үе шатуудад тухай бүр зохицсон байдлаар хөгжиж, төлөвшиж ирсэн байна. Хуучин ЗСБНХУ задран бутрах үед “ГУЛАГ” -ийн тогтолцоог хуулбарлан хэрэглэж байсан “посткоммунист” гэсэн тодотголтой Эстони, Латви, Польш, Чех, Унгар гэх мэт орнууд Европын холбоонд нэгдэн орохын тулд эрүүгийн болон шүүхийн шийдвэр биелүүлэх эрх зүйн системдээ цоо шинэ өөрчлөлт хийж, хүний эрхийг баталгаажуулсан стандартыг хүлээн зөвшөөрч, тодорхой үр дүнд хүрч байна.

Монгол Улс нийгэм эдийн засгийн салбарт хийж буй зарим шинэчлэл, өөрчлөлтийг Евростандартад нийцүүлэх зорилтын хүрээнд эдгээр улсын сайн туршлагыг зээлдэн авах, өөрийн хөрсөнд буулгах зэргээр бодитой ажлыг цаг алдалгүй хэрэгжүүлэх шаардлагатай юм.

Судалж үзсэн гадаадын улсуудад :

- Эрүүгийн хууль тогтоомжоо шинэчлэх
- Хорих ял эдлүүлэх байгууллагын тухай хууль тогтоомжид өөрчлөлт хийх
- Тусгайлсан хууль гаргах /Prison Act эсвэл Prison code/
- Эрүүгийн хууль тогтоомжийн хорих ялын хэсэгт нэмэлт, өөрчлөлт хийж хоригдлыг нээлттэй, хаалттай дэглэмд ял эдлүүлэх, ажил хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай бодлогын баримт бичиг гаргах
- Хүний нөөцийг шинэ нөхцөлд ажиллах бэлтгэлийг хангах зэрэг цогц арга хэмжээ хэрэгжүүлсэн байна.

ХБНГУ

ХБНГУ-ын эрүүгийн хууль тогтоомж нь олон хууль /Эрүүгийн хууль, Ялын тухай хууль, Шоронгийн тухай хууль зэрэг/ -иас бүрддэг. Ялтныг нийгмийн өмнө хариуцлага хүлээхүйц, нийгэмшүүлэх, засан хүмүүжүүлэх, түүнийг нээлттэй, хаалттай төрөл дэглэмд ялгамжтай эдлүүлэх зорилгыг Ялын тухай хууль /1975 он/, 1977 онд батлагдсан “Шоронгийн тухай” /Prison Act/ хууль тус тус агуулсан байдаг. ХБНГУ-ын Шоронгийн тухай хуулийн зорилго нь хорих ялын нээлттэй хэлбэр ялтныг хэвийн амьдралд эргүүлэн оруулах, хуульд захирагдах, өөрийн үйлдлийн аливаа хариуцлагыг хүлээх, хэвийн ажиллаж амьдрахыг хангаж хариуцахад сургадаг. Энэ зорилгын үндсэн ачааллыг хорих байгууллагын нийгмийн алба үүрдэг.

Тус улсад харьцангуй хөнгөн гэмт хэрэг үйлдсэн цөөн жилийн хорих ялтай ялтнуудыг нийгэмд дасгах, хөндийрүүлэхгүй байх зорилгоор суллагдахаас нь өмнө “нээлттэй” ангид байлгадаг.

Хорих ангийн нээлттэй хэлбэр нь

- гэртээ харихад бэлтгэх /furlough und Hafturlaub/,
- богино хугацааны хорих хэлбэр /Ausgang/,

- ажил хөдөлмөр эрхлэх дэглэм /Freigang/ гэсэн гурван ялгаатай дэглэмтэй. Гэртээ харихад бэлтгэх дэглэм нь хуанлийн 21 өдрийн өмнөөс, богино хугацааны хорих хэлбэр нь хорих байгууллагаас гадуур өдөрт хэдэн цаг ажил эрхлэх боломж олгодог, харин ажил хөдөлмөр эрхлэх дэглэм нь хорих ангийн хяналтаас гадуур хөдөлмөр эрхлүүлдэг /сард 500 дойч марк/. Энэ хэлбэр нилээд түгээмэл бөгөөд Германы нийт хорих ангийн 60 хувь нь ийм нөхцөлтэй байна.

1980-аад онд Германы Хууль зүйн яамны дэргэд “Нийгмийн туслалцааны хүрээлэн” байгуулагдсан ба тэнд хөдөлмөрийн зах зээлийг судалж, гол компани, бусад аж ахуйн нэгж болон шаардлагатай бусад байгууллагатай холбоотой ажиллаж, суллагдаж буй хүмүүст гэр бүлийн болон санхүүгийн бэрхшээлээ гэтлэхэд нь туслахуйц зөвлөгөө өгдөг байна.

Хорих байгууллагын захиргаа, нийгмийн ажилтнууд хөдөлмөрийн биржтэй нягт харилцан ажиллаж, аж ахуйн аль чиглэлийн байгууллага өргөжин тэлж байгааг харгалзан тэнд ажиллах мэргэжилтэн бэлтгэх чиглэлээр сургалтын материаллаг баазыг бүрдүүлж байдаг.

Ялтны хорих ял эдлүүлэх ажиллагааг хэд хэдэн үе шатанд хуваадаг,

- Хорих байгууллагын нөхцөлд дасах үе
- Засран хүмүүжих үе
- Суллагдахад бэлтгэх үе

Хорих ял эдлэх бүхий үе шатанд нийгмийн ажилтан тэднийг судалж, хувийн хэрэгт нь төлөвлөгөөний дагуу дүгнэлт бичиж байдаг. Энэхүү төлөвлөгөөнд:

1. Хаалттай болон нээлттэй хорихын аль нөхцөлд байх
2. Ижил харьцаа бүхий хэсэгт бусадтай хамт байж болох эсэх
3. Ажил хийх, мэргэжил эзэмших, мэргэших болон давтан сургалтад хамруулах
4. Мэдлэгээ дээшлүүлэх
5. Тусгайлсан тусламж үзүүлэх
6. Ял эдлэх нөхцөлийг хөнгөрүүлэх
7. Суллагдахын өмнө ажил гүйцэтгэх гэсэн хэлбэртэй байна.

Чөлөөт амьдралд оруулахын тулд хорих ялын дэглэмийг бууруулж болох ба суллагдахаас 3 сарын өмнө 7 хоногийн чөлөө олгох, мөн хорих байгууллагаас гадуур чөлөөтэй явах эрхтэй ялтанд сар бүр 6 хоногийн чөлөө олгодог. Энэ нь дээр дурдсан 3 төрөл дэглэмийн онцлогт тохирсон байна.

ХБНГУ-ын хорих ангийн нээлттэй төрөл, дэглэмийг үзвэл тус улсын Эрүүгийн хуулиас гадна “Ял шийтгэлийн тухай хууль” /Penal Code/, “Шоронгийн тухай хууль” /Prison Act/ гэх мэт салбар хуулиуд үйлчилдэг, хорих нээлттэй хэлбэрүүд болох Гэрт нь харихад бэлтгэх хэлбэр/furlough-Nafturlaub/, богино хугацааны хорих хэлбэр /Ausgang/ зэрэг нь Монгол Улсын Эрүүгийн баривчлах, албадан ажил хийлгэх ялтай хуульчилсан хэлбэрийн хувьд төстэй мэт боловч тухайн улсын ялын тогтолцооны онцлогтой бүрэн нийцсэн, зарчим, зорилгын хувьд эрс ялгаатай байна.

Эстони Улс:

Постсоциалист орон гэгдэх энэ улс Европын холбоонд амжилттай нэгдэн орохын тулд 1994 онд Эрүүгийн хууль /Criminal code/ болон Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх /Code of Enforcement procedure/ тухай хуульдаа зарчмын шинжтэй өөрчлөлт хийжээ. Ингэснээр өмнө байсан “ГУЛАГ”-ийн хорих лагераас бүрэн татгалзаж хорих ялын төрөл, дэглэмийг:

- Closed prison
- Semi- closed prison
- Open prison гэж ангилсан байна.

Тус улс хорих ангийн нээлттэй хэлбэрийг Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай

хуулийн 98, 119-124 дүгээр зүйлд заахдаа ажил хөдөлмөр эрхлэх боломжтой байх, гэр бүлийнхэнтэйгээ уулзаж, өөрт тохирсон хөдөлмөр эрхлэх талаар оруулсан байна. Тус улс 1996-1997 онд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль болон хорих байгууллагадаа томоохон өөрчлөлт, шинэчлэл хийж улмаар 2000 онд Шоронгийн тухай хууль /Prison Code/-ийг батлан гаргажээ. Энэ хуулийг батлан гаргахдаа Герман, Франц улсын холбогдох хуулиудын зарим хэсгийг судлаж үзсэний үндсэн дээр “зээлдэн” авч хэрэглэсэн байна.

Финланд Улс

Финландын хорих байгууллага онцгой, жирийн, нээлттэй гэсэн гурван төрлийн дэглэмд хуваагддаг. Онцгой дэглэмд ял эдэлж байгаа ялтныг нийгмээс тусгаарлаж манай улсын чанга дэглэмтэй төстэй нөхцөлд байлгадаг байна. Жирийн дэглэмд ял эдэлж байгаа хоригдлууд хоорондоо уулзаж болох ба хянагчийн харгалзаатайгаар гадуур явж болдог.

Нээлттэй хорих ангид оргох зугтахаас сэргийлсэн хашаа тор байхгүй бөгөөд ялтан өрөөнийхөө түлхүүрийг эзэмшиж дотор чөлөөтэй явах, мөн энгийн хувцас өмсдөг. Зарим тохиолдолд хорих ялыг 8 сар хүртэл албадан ажил хийлгэхээр сольж болдог. 20-200 цагийн албадан ажил хийхдээ 7 хоногт 2 удаа 3-4 цаг ажилладаг. Энэ ялаар сольсон нөхцөлд ажил сургуулиасаа хөндийрөлгүй, гэр бүлийнхэнтэйгээ амьдарч гүйцэтгэдэг байна.

Финландын Ялын тухай /Penal Code/ хуулиар ялтныг аль болох ердийн аж амьдралын нөхцөлд ойр байлгах, “хоригдоно” гэдэг нь мөн чанартаа хүнд шийтгэл тул түүнийг янз бүрийн нэмэлт арга, хэрэгслээр хүндрүүлэхгүй байх, улмаар ямар нэг анкет баримт бичигт ял эдэлж байсныг дурдахгүй байхаар тус тус заасан байдаг.

Их Британи

Хорих байгууллага нь Их Британийн Дотоод хэргийн яаманд байх бөгөөд дараах хэлбэртэй байна.

- 3-аас дээш жилтэй ялтнуудын нэгдсэн хорих анги
 - 12 сараас дээш ял эдлэх анх удаа ял шийтгүүлсэн ялтнуудын хорих анги
 - 21 -ээс дээш насны гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдүүдийн хорих анги
 - Анх удаа гэмт хэрэг үйлдсэн ялтнуудын хорих анги
 - 21 хүртэл насны хүмүүст зориулагдсан хорих анги
 - Насанд хүрээгүйчүүдийн богино хугацаагаар засан хүмүүжүүлэх төвүүд байдаг
- Ялтны ял эдлэх хугацааг дараах байдлаар ангилдаг. Үүнд
1. Туршилтын хугацаа /ганцааранг нь байлгах/
 2. Засан хүмүүжүүлэх үе /хамтаар байлгаж, хөдөлмөрт татан оролцуулах/
 3. Хугацаанаас өмнө тэнсэн суллах /ялын 4/3-ийг эдэлсэний дараа/

Засан хүмүүжүүлэх болон суллахын өмнө байршлын завсар шилжилтийн үе гэж болох “хагас чөлөөтэй үе” байдаг бөгөөд энэ үед хянагчгүйгээр ажилд гарч, гадна орчинтой чөлөөтэй харьцдаг энэ хэлбэр өөр олон улсад түгээмээл тархсан байдаг нь нийгмийн амьдралд амжилттай дасахад чухал ач холбогдолтой.

АНУ

АНУ-ын шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нэг талаас Хууль зүйн яам, нөгөө талаас оршин байгаа нутаг дэвсгэрийн засаг захиргаанд давхар харъяалагддаг. Хорих ялыг :

- Холбооны
- Мужийн
- Орон нутгийн ял эдлүүлэх байгууллагад эдлүүлдэг байна.

Орчин цагийн АНУ-ын ял эдлүүлэх байгууллагын бүтцэд “Оборн систем” голлох байр суурь эзэлдэг ажээ. АНУ-ын хорих ангиудад хатуу тогтоосон болон уян хатан тогтоосон дэглэм журам аль аль нь үйлчилдэг байна.

АНУ-д хорих ангийг дараах гурван төрөлд ангилдаг:

1. Дээд зэргийн хяналтын түвшинтэй хаалттай хорих
2. Хамгаалалтын дунд түвшний хорих, энэ нь ялтан номын санд очих, салхинд гарах боломжтой

3. Хялбаршуулсан түвшний хорих буюу “нээлттэй хорих”

Нээлттэй хорих анги нь зэвсэглэсэн хамгаалалтгүй, хөнгөн дэглэмтэй, хоригдогсод нь гадны байгууллагад хөдөлмөр эрхлэх эрх эдэлдэг байна. Нээлттэй дэглэмд хорих ял эдлэгсдийн эрхэлдэг хөдөлмөрийн гол чиглэл нь барилга байгууламж барих, зам засах, хөдөө аж ахуйн болон бусад ажил байдаг.

Түүнчлэн насанд хүрээгүйчүүдийн хорих ялыг хүмүүжлийн сургуульд эдлүүлдэг, дэглэм, харуул хамгаалалтын нөхцөл насанд хүрэгчдийнхтэй жишихэд харьцангуй зөөлөн байдаг. Насанд хүрээгүй хоригдлууд өдөрт нь хорих ангийн байрлалд байрлан ажиллаж, сурах бөгөөд шөнө нь гэртээ очиж хонож болдог. Энэ нь хоригдлуудын хүмүүжилд нааштай нөлөө үзүүлдэг ажээ.

АНУ-д сүүлийн үед эрх чөлөөг нь хэсэгчлэн хязгаарлах, тухайлбал хорих байгууллагаас гадуур байж сурч, ажиллахаа хэвийн үргэлжлүүлэх шийтгэлийн хэлбэр нилээд түгээмэл болж байна.

Япон Улс

Япон улс нь “Суллагдасдад тусламж үзүүлэх тухай”, “Насанд хүрээгүй ялтны ялыг эдлүүлэх байгууллагын тухай”, “Шоронгийн тухай хууль” болон бусад эрх зүйн актуудаар энэхүү харилцааг зохицуулдаг байна.

Япон улсын эрүүгийн ял нь

1. Бага хэмжээний торгууль
2. Торгууль
3. Баривчлах
4. Албадан болон албадан хөдөлмөрлүүлэхгүйгээр хорих
5. Цаазаар авах гэсэн төрлүүдтэй.

Ял эдлүүлэх байгууллагын бүтцэд урьдчилан хорих байр, насанд хүрэгчдийн болон насанд хүрээгүйчүүдийн хорих байгууллага багтана. Японы ял эдлүүлэх байгууллага нь нилээд төвлөрсөн боловч нарийвчилсан ангилалтай байдаг

Хорих ял шийтгэгдсэн ялтныг :

- Хөнгөн гэмт хэрэг үйлдсэн
- Гадаадын иргэн
- 8 аас дээш жилийн хорих ялтай
- 20 хүртэлх насны залуучууд
- Эрүүл мэндийн байдал сул, өвчтэй хүмүүс гэдгээр тус тус ангилдаг.

Хорих ангийн нээлттэй системийг бага хэмжээгээр хэрэгжүүлж эхэлж байгаа боловч хоригдлыг хүмүүжүүлэх үндсэн арга хэрэгсэл нь биеийн хүчний хөдөлмөр гэж үздэг. Хоригдлууд нь өдөрт 8, долоо хоногт 44 цаг ажилладаг байна.

ОХУ

1996 онд батлагдан гарсан Эрүүгийн ял эдлүүлэх хууль нь 24 бүлэг, 190 зүйлээс бүрдэнэ. ОХУ-ын Эрүүгийн ял эдлүүлэх хууль нь Монгол Улсын ШШГТХ-тай зарчмын хувьд олон зүйлээр ялгаатай.

- Хоригдлын ялыг нийгмээс тусгаарлахгүйгээр эдлүүлэх байдал
- Баривчлах ял эдлүүлэх
- Хорих ял эдлүүлэх
- Хоригдлыг хүмүүжүүлэх үндсэн хэрэгсэлд:
 - Ял эдлүүлэхэд мөрдөх тогтоосон дэглэм, журам
 - Нийгмийн ашиг тустай хөдөлмөр

• Ерөнхий боловсорлын болон мэргэжил эзэмшүүлэх сургалт, олон нийтийн нөлөөлөл

Хорих ял эдэлж байгаа болон суллагдсан хүмүүст чиглэсэн бодлого :

Дэлхий дахинд ял эдэлж байгаа болон шоронгоос суллагдсан хүмүүст чиглэсэн төрийн бодлого үндсэн хоёр хэлбэртэй байдаг. Үүнд :

- Social control of criminals буюу нийгмийн хяналтын хэлбэр

- Rehabilitation of criminals буюу нийгэмд амьдрахад нь дэмжлэг үзүүлэх хэлбэр

Энэ хоёр хэлбэр нь тухайн улсын нийгмийн хөгжлийн чиг баримжаатай холбоотойгоор тодорхойлогддог.

Нийгмийн хяналт нь шоронгоос суллагдсан хүмүүсийг “засрашгүй хүмүүс” гэж үзээд “давтан, рецидив гэмт хэрэгтэн” хэмээн нэрлэж, түүнтэй хийх тэмцлийг чангатгадаг. Хүмүүс дахин гэмт хэрэг үйлдэж байгаа нь хууль тогтоомжийг үл ойшоож, засарч хүмүүжихийг хүсэхгүй байгааг илтгэн харуулах шалгуур гэж үзэж шоронгоос суллагдсан хүмүүст нийгмийн зүгээс тавих хяналт илүү чанга байх ёстой бөгөөд ингэснээр тэднийг дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлж чадна гэж үздэг.

Харин либерал чиг баримжаатай барууны гэгдэх орнуудад хорих ял эдлээд суллагдсан хүмүүсийн сэтгэл зүйг эмчлэх, нийгмийн туслалцаа үзүүлэх ажлын онолын үндэслэл 1970-аад оноос эхлэн ул суурьтай хөгжиж эхэлжээ. Энэ нь гэмт хэрэгтнийг нийгэмд дахин засаж, хүмүүжүүлж болдог, ингэхийн тулд шоронгоос суллагдсан хүмүүст туслалцаа дэмжлэг хэрэгтэй гэсэн хүмүүнлэг үзэлд тулгуурладаг.

1960-аас 1980 онд БНМАУ-ын Засаг хүмүүжүүлэх хөдөлмөрийн байгууллага тухайн үеийнхээ нийгмийн онцлогт тохирсон “тусгай комендатур” хэмээх алба, нэгж байсан бөгөөд эдгээр нь шоронгоос суллагдсан хүмүүсийг хүлээн авч, хуучин ажиллаж байсан газар нь эгүүлэн ажилд оруулах, нийгмийн ашиг тустай хөдөлмөр эрхлүүлэхэд туслах зэргээр идэвхитэй ажиллаж байсан нь төрийн эрүүгийн бодлогын хувьд маш зөв байсан бөгөөд хорих байгууллагаас суллагдсан хүмүүсийг нийгэмшүүлэхэд ямар нэг хэмжээгээр сайн нөлөө үзүүлж байсан нь ойлгомжтой. Иймд энэ “өнгөрсөн туршлага”-ыг хэлбэр, хэрэгжүүлэх аргын хувьд өөрчилж буцаан нутагшуулах шаардлагатай байж болох юм.

Орчин үед Европын холбоо зэрэг Бүс нутгийн хамтын ажиллагааны байгууллагуудаас ардчилсан хүмүүнлэг иргэний нийгмийг баримжаалан хөгжиж байгаа улс орнуудад шоронгоос суллагдсан хүмүүст дэмжлэг үзүүлэх төрийн бодлого илүү үр дүнтэйг зөвлөж, гишүүн улсууддаа энэхүү ажлын стандартыг тогтоох шаардлага тавьж байгааг анхаарах нь зүйтэй байна.

Олон улсын туршлага

ОХУ:

Ялтныг нийгэмшүүлэх ажил нь хэд хэдэн үе шатанд хуваагддаг. Энэ нь нийгэм-эрүүл мэндийн, хөдөлмөр мэргэжлийн, эрх зүйн, сэтгэл заслын, ахуй-нийгмийн гэж хуваагддаг. Эдгээр нь тус бүртээ өөрийн гэсэн нийгэмшүүлэх тодорхой аргатай байдаг. Эдгээр нийгэмшүүлэх ажлыг амжилттай, үр дүнтэй болгохын тулд үе шаттай байх, бүрэн дүүрэн байх, залгамж холбоотой байх, үр дүнтэй байх зарчмыг хэрхэн баримтлахаас ихээхэн хамаардаг. Мөн нийгэмшүүлэх ажиллагааг явуулахдаа сайн дурын болон үүргийн, үнэ төлбөргүй болон хүртээмжтэй зарчмыг баримтлан энэ төрлийн үйлчилгээ зайлшгүй хэрэгцээтэй байгаа хэсэгт (тухайлбал, ганц бие эх, өндөр настан, тэтгэврийнхэн, хөгжлийн бэрхшээлтэй болон өвчтэй хүмүүс, ажилгүйчүүд, шилжин суурьшигсад, дүрвэгсэд) хүрч үйлчилдэг.

Энэхүү олон талт нийгэмшүүлэх ажил нь засан хүмүүжүүлэх газар эхэлдэг бөгөөд үүнд хамрагдагсдын хувийн чадавхи нь нийгэмд байр сууриа бүрэн дүүрэн олох

боломжтой болох хүртэл хугацаанд хэрэгждэг.

Тусгаар тогтносон улсуудын хамтын нөхөрлөлийн орнуудын хүрээнд “Криминон СНГ” гэсэн бие даасан ашгийн бус байгууллага үйл ажиллагаа явуулдаг. Уг байгууллагын бүтэн нэр нь Хууль зөрчигчдийг нийгэмшүүлэх, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, Криминон СНГ төв гэдэг бөгөөд 2010 оны 6 дугаар сарын 17-ны өдөр ОХУ-ын Хууль зүйн яаманд бүртгэгдсэн байна. Үүнээс өмнө “Эйбл СНГ” гэдэг буяны сангийн салбар байдлаар үйл ажиллагаагаа явуулж иржээ. Энэхүү байгууллага нь “Криминон” хөтөлбөрийн зорилгод хүрэхийг хүссэн байгууллага, аж ахуйн нэгж, сайн дурынхныг нэгтгэж байдаг. Уг хөтөлбөрийн зорилго нь гэмт хэргээс ангид аюулгүй нийгмийн бий болгох, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, ялтныг нийгэмшүүлэх юм. Хөтөлбөрийн хүрээнд “Криминон-Новосибирск”, “Криминон-Надежда” (Украин), “Криминон-Урал” (Екатеринбург), “Криминон-Уфа” гэсэн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлж байна. Мөн Санкт-Петербург, Москва, Самара, Барнаул зэрэг хотуудад зайны сургалтын сүлжээ ажилладаг байна.

ОХУ-д “Криминон” хөтөлбөр нь 1996 оноос хэрэгжиж байгаа бөгөөд “Аз жаргалд хүрэх зам” нэрийн дор явуулсан туршилт хөтөлбөрийг Шахов дахь засан хүмүүжүүлэх газар /1996-1997/, Оренбург муж дахь эрэгтэйчүүдийн чанга дэглэмтэй хорих ангид /1999-2000/ тус тус явуулсан байна. Туршилтын багийг 55 ялтнаас бүрдүүлж байсан бөгөөд сургагч нар шууд газар дээр нь ажиллажээ.

Хөтөлбөр болон нэмэлт сургалтыг амжилттай төгссөн ялтнууд хөтөлбөрийг бусаддаа зааж сургах туршлага өргөжиж байгаа бөгөөд Челябинск болон Омск дахь хорих ийм маягаар сургагч багш бий болсон байна.

2010 оны 2 дугаар сарын 17-ны өдөр ОХУ-ын Холбооны бүгд хурлаас “Ял эдлэгсдийг нийгэмшүүлэх эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох тухай” тогтоол гарсан байна. Үүнд ял эдлэж байгаа болон хорих ял эдлээд суллагдсан этгээдийг эргэж нийгмийн хэвийн амьдралд оруулах нь төрийн болон эрүүгийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага, иргэний нийгмийн чухал асуудал гэдгийг онцлоод, сүүлийн жилүүдэд эрүүгийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагуудад ялын альтернатив бодлого болон аливаа шийтгэлийг энэрэнгүй ёсонд нийцүүлэх чиглэл баримтлах хэрэгтэйг дурджээ. Мөн сүүлийн 10 жилийн хугацаанд 3 сая хүн хорих ял эдлээд суллагдсан ба гэмт хэргийн 35 хувийг онц аюултай гэмт хэрэг эзэлж байгааг дурдсан байна.

ХБНГУ

Ял эдлээд дууссаны дараа эргээд нийгэмд ороход нь туслах зорилгоор болон нийгэмтэйгээ адил хөгжих хүний эрхийг хүндэтгэх үүргээ биелүүлэхийн тулд Герман улс нь ял эдэлж байгаа хүмүүст тусгай боловсрол эзэмших янз бүрийн арга хэмжээг зохион байгуулдаг бөгөөд өөрөө хөгжих, эргээд нийгэмд орох зэрэгт байнга бэлддэг. Ялаа эдэлж дууссаны дараа ялтан нь сурсан мэргэжлийн дагуу “Ажил олгох газар”-т бүртгүүлэх бөгөөд энэ байгууллага хорих ял эдлээд суллагдсан хэнд боловч үйлдчилдэг. Ажил эрхлэх чадвараас нь хамаараад тохирох ажлыг нь хайх бөгөөд боломжгүй бол нөхөн олговор олгодог. Ажилгүйдлийн мөнгө нь хамгийн багадаа 400 орчим еврогоос эхлэн олгодог. Мөн энэ хугацаандаа тухайн хүний ажил эрхлэхэд нь саад болж буй бэрхшээлийг алга болгохын тулд сургалт, арга хэмжээ зохион байгуулдаг ба үүнд оролцох эрхтэй байдаг. Хүүхэд боловсрол эзэмшиж амжаагүй байдаг учраас шүүхээс ял ногдуулахдаа боловсрол эзэмших боломжийг тасалдуулахгүй байх, нийгмээс хөндийрүүлэхгүй байхад зэрэгт хамгийн ихээр анхаардаг. Тиймээс “насанд хүрээгүйчүүдэд туслах төв” гэж төрийн байгууллага байдаг бөгөөд энэ нь гэмт хэрэгт холбогдсон цагаас эхлэн хүүхдийн эрх ашгийг хамгаалдаг бөгөөд хэрэг шийдвэрлэгж дууссан ч тухайн хүүхдийг нийгэмд байр сууриа олтоо нь тусалж дэмждэг.

Германд ялтныг нийгэмшүүлэх чиглэлээр тусгайлан бэлтгэсэн мэргэжилтнүүд ажилладаг бөгөөд насанд хүрсэн хүн, хүүхдэд хүртэл ялгаатай сурган хүмүүжүүлэгч, сэтгэл зүйч, мэргэжилтнүүд үйлчилдэг. Өөр нэг чухал зүйл нь Ausbildung /мэргэжил олгох сургалт-их дээд сургуулиар олгох шаардлагагүй, сургалт үйлдвэрлэлийн төв/ тогооч жолооч, даатгалын ажилтан, мужаан, слесарь гэх мэт мэргэжил олгодог байна. Эдгээрийг санал болгосон байгууллагуудад хүргүүлдэг бөгөөд үүнийг хорих анги болон өөр төрлийн ял эдэлж байгаа хүмүүсийн дунд зохиодог төдийгүй суллагдсан хүнд ч хамааралтай байдаг байна. Энэ нь дараа нь энгийн амьдралаа цааш нь хэвийн үргэлжүүлэхэд нилээд чухал үүрэгтэй байдаг бас баталгаа болдог байна.

Энэ бүгдээс үзвэл Герман улсад хүний эрхийг өндөрт тавьж, ял эдлэх нь тухайн гэм буруутай үйлдэлд нь ногдуулах хангалттай арга / залхаалт/ бөгөөд үүнийг цааш нь хэтрүүлж хэрэглэж болохгүй гэж үздэг. Жишээ нь: хорих ял эдэлж байгаа хүн тусгай газар нийгмээс тусгаарлагдаж байгаа ч бусад бүх эрхээ эдлэх боломжтой. Герман иргэний нийгмийн баталгаа гэх зүйл нь ял эдэлсэн хүнд ч үйлчилдэг. НҮБ-ын Хүний эрхийн дүрмүүд ялтантай харьцах наад захын жишиг дүрмийн заалтуудыг хуулиндаа хэрэгжүүлж чадсан байна.

	Хэрэгжүүлсэн арга зам	Орнууд
1	Эрүүгийн хууль тогтоомжоо шинэчлэх	- Япон
2	Хорих ял эдлүүлэх байгууллагын тухай хууль тогтоомжид өөрчлөлт хийх	- Финланд
3	Тусгайлсан хууль гаргах /Prison Act or Penal Code/	- Эстони - ХБНГУ - АНУ - Их Британи
4	Эрүүгийн хууль тогтоомжийн хорих ялын хэсэгт нэмэлт, өөрчлөлт хийж хоригдлыг нээлттэй, хаалттай дэглэмд ял эдлүүлэх, ажил хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай бодлогын баримт бичиг гаргах	- ОХУ

Хоёр. Судласан орнуудад хорих ял эдлүүлэх хорих ангийн нээлттэй хаалттай төрөл, дэглэмийг хуульчлахдаа дараахь хууль тогтоомжийг батлан гаргах, эсвэл өөрчлөх, шинэчлэх байдлаар тусгасан байна. Үүнд:

1. Эрүүгийн хууль /Criminal code/
2. Хорих байгууллагын /шүүхийн шийдвэр биелүүлэх/ тухай хууль
3. Ялын тухай хууль /Penal code/
4. Шоронгийн тухай хууль /Prison Code, Imprisonment code, Prison Act/

Эрх зүйн тогтолцооны онцлогоос шалтгаалан хорих ялыг эдлүүлэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт адилгүй боловч бүхэлдээ хорих ялыг эдлүүлэхдээ хорих байгууллагад ажиллах хүний нөөц, боловсон хүчний чадавхижуулалт, ялтныг нийгэмшүүлэх тодорхой төрлийн ажлууд, эргэлт уулзалт, хөдөлмөр эрхлэх боломж, хоригдлын ял эдлэх орчин зэргээрээ ялгагдаж байна. Тухайлбал ХБНГУ-д хэрэглэж байгаа хорих ангийн нээлттэй хэлбэрийн зарим нь баривчлах ялтай төстэй боловч түүнийг хэрэгжүүлэх алба нэгж, хэлтсийн зохион байгуулалт тус тусдаа байдаг.

Гурав. Ялтныг нийгэмшүүлэх ажлыг нийгмийн ажил төрөл хэлбэр хэмээн үзэж тусгайлсан хуулиар зохицуулж байгаа улс байхад хөтөлбөр гарган хэрэгжүүлж байгаа жишиг ч байна. Ял эдлэж байгаа хүмүүсийг нийгэмд дасан зохицоход нь туслалцаа дэмжлэг үзүүлэх ажил нь нийгмийн үйлчилгээний нэг төрөл бөгөөд үүнийг зарим орны

туршлагаас үзэхэд төрийн аль нэг институтаар гүйцэтгүүлдэг байна.

Ялтныг нийгэмшүүлэх талаар судлагдсан улс орнуудад тогтсон хэд хэдэн хандлага байна.

Үүнд

1. Social control буюу нийгэм-захиргааны хяналт тогтоох гэсэн манай улсад байгаа загвар нь постсоциалист зарим оронд байдаг. Казакстан, Киргизстан гэх мэт.

2. Probation, Parol буюу тусгайлсан алба, ажилтан хяналт тавьж, дэмжлэг үзүүлэн ажиллах. Энэ нь зарим тохиолдолд “bootcamp, “halfway house” гэсэн хэлбэр буюу түр амьдрах, тусалцаа авах, орогнох зэрэг орон байр хэлбэртэй байна. Англо-Саксоны эрх зүйн тогтолцоотой орнуудад түгээмэл байдаг хэлбэр.

3. Хорих ялын нээлттэй хаалттай дэглэмийг нийгмийн ажлын үр дүнтэй хэлбэртэй хослуулан хэрэгжүүлэх систем буюу Ром-Германы эрх зүйн тогтолцоотой зарим улс оронд бий. Тухайлбал Герман, Эстони, Европын холбооны зарим улсууд багтаж байна.

4. Тусгайлсан хөтөлбөр гарган ажиллах буюу хорих анги ял эдэлж байгаа болон суллагдсан хүмүүсийг нийгэмшүүлэх хөтөлбөр нь хорих ял эдлүүлэх эрх зүйн орчин харьцангуй сайн хөгжөөгүй улс орнуудад хэрэглэдэг бөгөөд үүний нэг тод жишээ нь: Өмнөд Африкийн Бүгд Найрамдах улс юм. Энэ улс нь ялтныг нийгэмшүүлэх хөтөлбөрийг 2002 оноос олон улсын дэмжлэгтэйгээр хэрэгжүүлж эхэлсэн бөгөөд үүндээ хувийн хэвшил, төрийн бус байгууллагуудыг өргөнөөр татан оролцуулж, төрийн зарим чиг үүрийг гүйцэтгүүлж байгаа туршлагыг нэвтрүүлжээ.

Дөрөв. Хорих ангийн нээлттэй төрөл, дэглэмтэй дээрхи орнуудын хувьд ялтныг хөдөлмөр эрхлүүлэх эрх зүйн зохицуулалтыг дэлгэрэнгүй болон тодорхой зааж өгсөн байна. Энэ нь :

- Хорих байгууллагаас гадуур хөдөлмөр эрхлэх, /Эстони/
- Хорих байгууллага дотор буюу сулагдахаас өмнө хөдөлмөр эрхлэх /ХБНГУ/
- Гэрээгээр хөдөлмөр эрхлэх, АНУ, ОХУ, Япон
- Шүүхээс ногдуулсан хорих ялыг хөдөлмөр эрхлэх хэлбэрээр солих /Финлянд/

гэх мэтчилэн ялгавартай тусгаж өгсөн ч хорих ангийн хаалттай дэглэмээс ялгагдах гол шинж нь ажил хийлгэх, хөдөлмөр эрхлэх эрх зүйн орчинг бүрдүүлсэнд байна.

Дурдсан орнуудад ялтны хөдөлмөр эрхлэлтийг явуулахдаа энэ талаар бодлогын баримт бичиг, хөтөлбөр, төлөвлөгөө, журам, заавар гаргахдаа юуны өмнө хорих ангид хөдөлмөр эрхлэх сургалт, дадлагажуулалтын асуудлыг шийдвэрлэсний дараагаар эрхлэх хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийн талаар тусгажээ. Зарим оронд тухайлбал Эстони Улсын Хорих ял эдлүүлэх тухай хуулийн зүйл, хэсгийг үзэхэд хорих ангийн гадна хөдөлмөр эрхлэх хугацаа, хорих ангид байх хугацаа, ажлын хөлс, сургалт, хөдөлмөр эрхэлж болохгүй байдал, насны хязгаар гэсэн байдлаар нэг бүрчлэн тодорхой хуульчилжээ.

Судалгааны хүрээнд гаргах санал, зөвлөмж

Хорих ангийн төрөл, дэглэмийг нээлттэй, хаалттай тогтолцоонд шилжүүлэхэд анхаарах дараах бүлэг асуудлыг анхаарах. Үүнд:

Нэг. Эрүүгийн хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай хөрөнгө зардлыг төсөвт хүрэлцээтэй суулгаж өгөх. Баривчлах ял зэрэг хорих ялын альтернативыг хуульд заасан нөхцөл, журмын дагуу эдлүүлэх шаардлагатай нөхцлийг бүрдүүлэх, хорих ангийн нээлттэй байх хувилбарыг хэрэгжүүлэхдээ иргэнд дөхөмтэй хувилбарыг сонгож авах. Тухайлахад хорих ялын нээлттэй, хаалттай дэглэмийг тусгахдаа Эрүүгийн хуулийн Есдүгээр бүлэг. Эрүүгийн хариуцлагын зорилго, төрөл, Аравдугаар бүлэг. Ял ногдуулах гэсэн бүлгүүд, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн зарим хэсэгт нэмэлт өөрчлөлт оруулснаар шийднэ гэж үзэх нь учир дутагдалтай юм. Үүн дээр нэмж баривчлах ялын эрх зүйн зохицуулалт, эдлүүлэх хэлбэрийг илүү тодорхой болгож, ялтныг нийгэмшүүлэх

талаар хуулийн заалтыг тодотгох хэрэгтэй.

Одоо нээлттэй дэглэмийг туршилтаар хэрэгжүүлж байгаа Дархан Уул аймаг дах хорих ангиас гадна жирийн дэглэмтэй хорих анги болон эмэгтэйчүүд, насанд хүрээгүй хүмүүсийн хорих ангийг нээлттэй дэглэмд шилжүүлэхдээ “Хорих ангийн дотоод журам”, “Ялтныг нийгэмшүүлэх хөтөлбөр”-ын уялдааг хангах.

Хоёр. Гадаадын зарим орны сайн хувилбарыг өөрийн хөрсөнд буулгаж “нутагшуулах”-даа зөвхөн нээлттэй гэсэн нэр томъёонд анхаарахаас илүүтэй ялтныг хөдөлмөрлөх, нийгэмд ажиллаж, гэр бүлийнхэнтэйгээ холбоотой байх боломж олгосон, олон улсын стандартад нийцсэн байх шинжийг энэ тэргүүнд харгалзах. Монгол Улсад ялтан ял эдэлж байх хугацаандаа хөдөлмөр эрхэлж хохирлоо барагдуулах талаар ямар нэгэн санаачлагагүй, хорих ангийн зүгээс хөдөлмөр эрхлүүлдэг боловч хөдөлмөрийн хөлс нь ялтны өдөр тутмын хэрэгцээ бусад зүйлд зориулагддаг, хөдөлмөрийн хөлсний үнэлгээ /ШШГЕГын даргын 1/53 тоот тушаалаар батлагдсан/ бага, эрэгтэй ялтнууд болон насанд хүрээгүй ялтнууд хөдөлмөр эрхлэх боломж багатай, энэ талын мэдлэггүй байдаг. Эстони Улсын Хорих ял эдлүүлэх тухай хуульд тусгасан хөдөлмөр эрхлүүлэх нөхцөл, хязгаар, хорих ангийн дотор болон гадна хөдөлмөр эрхлэх зэрэг боломжийг тусгах.

Хоригдлын хөдөлмөрлөж хохирлоо нөхөн төлөх бололцоог хангах ажлыг зохион байгуулж, үүнд аж ахуйн нэгж, байгууллагыг татан оролцуулах, тэдгээрийг урамшуулах санхүүгийн болон бусад арга хөшүүргийг олох. Тухайлбал Финланд Улс хорих ангид нээлттэй хөдөлмөр эрхлүүлэхдээ хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж байгууллагатай гэрээ байгуулан ажилладаг туршлагыг харгалзах.

Анх удаа хөнгөн, хүндэвтэр гэмт хэрэг үйлдсэний улмаас хорих ялаар шийтгүүлсэн ялтнуудын хорих ял эдлэх хугацаандаа эрхэлсэн ажил хөдөлмөрийг ажилласан жилд оруулан тооцох асуудлыг судлах. Тухайлбал 1996 онд батлагдсан ОХУ-ын Эрүүгийн ял эдлүүлэх хуульд хоригдлын засан хүмүүжүүлэх колонийн үйлдвэрлэлд ажилласан хугацааг улсад ажилласан хугацаанд оруулан тооцох, хөдөлмөрт хамрагдаж байгаа хоригдолд жилд ажлын 12-18 хоногийн амралт олгох, 30 хүртэл насны хоригдол ерөнхий боловсролын сургалтад заавал хамруулж байхаар хуульчилсан байна. /ОХУ-ын туршлага/

Гурав. Хорих ангийн нээлттэй, хаалттай төрөл, дэглэмд шилжихдээ ял эдэлж байгаа болон суллагдаж гарсан хүмүүст чиглэсэн төрийн дэмжлэг туслалцааны бодлогыг хэрэгжүүлэх хөтөлбөрийг боловсруулах нь зайлшгүй чухал гэж үзнэ. Ийм хөтөлбөрийн зэрэгцээ ялтан хорих ангид байхдаа болон суллагдсанаас хойш гэмт хэрэг дахин үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх бодлогыг мөн хэрэгжүүлж байж нээлттэй дэглэмийн зорилго биелэдэг гэж гадны судлаачид бичсэн байна.

Хорих ялын нээлттэй, хаалттай дэглэмийг нийгмийн ажлын хэлбэртэй хослуулан хөгжүүлэх эрх зүйн орчин бүрдүүлэх. /ХБНГУ-ын туршлага/

Энэхүү хөтөлбөрийн зорилго нь дараах шинжийг агуулсан байвал зохино. Үүнд:

- Хорих ангид ял эдэлж, суллагдах гэж байгаа болон суллагдсан хүмүүст чиглэсэн байх. Эдгээр хүмүүст чиглэсэн ажил нь хоорондоо уялдаа холбоо бүхий бодит үр дүн гарахад үндэслэсэн байх ёстой.

- Хуулийн байгуулагуудын үйл ажиллагаанд хүндрэл учрахааргүй байх. Хууль, журам, заавруудыг өөрчлөлгүйгээр хэрэгжих боломжтой, өдөр тутмын үйл ажиллагаа тухайлбал өөр хооронд уялдаа холбоо бүхий процессыг тусгасан байх.

- Төрийн чиг үүрэгт заасан зарим ажлыг төрийн бус байгууллагаар гүйцэтгүүлэх, тухайлбал ялтныг нийгэмшүүлэх хөтөлбөрийн зарим хэсгийг гүйцэтгүүлж буй ОХУ-ын жишгийг /Криминон хөтөлбөр/ хэрэгжүүлэх